H. U. E. THODEN VAN VELZEN

HET GELOOF IN WRAAKGEESTEN:
BINDMIDDEL EN SPLIJTZWAM VAN
DE DJUKA MATRI-LINEAGE

De Djuka of Aukaners zijn één van de vijf Bosnegerstammen van Suriname; zij wonen verspreid over zes woongebieden in het oostelijk en centrale deel van dit land. Het oudste woongebied, waar de meeste Djuka wonen, bevindt zich aan de beneden-Tapanahoni. Het is dit gedeelte van de stam dat ik door 'field-work' heb leren kennen. Dit onderzoek vond plaats van juni 1961 tot november 1962 in het dorp Drietabbetje en werd gesubsidieerd door WOSUNA.

Ieder Djuka-dorp bestaat uit twee of drie, soms meer wijken. Elke wijk heeft meestal een matri-lineage (*bee*) als kern. Onder een matri-lineage wordt hier verstaan een groep waarvan de leden verwantschap tot elkaar kunnen aantonen in de matrilineaire lijn. Elke matri-lineage bestaat weer uit een aantal matri-segmenten (*wan gaanmama pikin*); meestal omvat een dergelijk segment de kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen van een bepaalde vrouw in de vrouwelijke lijn.

Het geloof in wraakgeesten (*kunu*), zoals de Bosnegers dit kennen, is goed beschreven. Dankzij VAN LIER¹ en HURAUULT² beschikken wij nu over uitstekende rapporten over dit geloof, zoals het voorkomt bij resp. Djuka en Boni. De nederzettingen van de Boni, een buurstam van de Djuka, bevinden zich hoofdzakelijk langs de Lawa-rivier. Hieronder volgt een kort resumé over deze geloofsvoorstellingen.

Op elke of nagenoeg elke matri-lineage rust een vloek die zijn oorsprong vindt in een fout of vergissing door een lid van deze

¹ W. F. VAN LIER: Aanteekeningen over het geestelijk leven en de samenleving der Djoeka's in Suriname. *Bijdr. Taal Land Volkenk.* 99, 1940, afl. 2.

² JEAN HURAUULT: *Les Noirs Réfugiés Boni de la Guyane Française*. Mém. Inst. Français Afr. Noire, Dakar, 1961.

groep of door een voorouder begaan. De betrokkene heeft in het verleden een bepaalde godheid of een medemens ernstige schade berokkend; men neemt dan aan dat het mogelijk is dat die godheid of de geest van de gelaedeerde de schuldige, zijn lineage-genoten en alle matrilineaire nakomelingen bezoekt met ziekte en dood. De wraakgeest kiest zich in de meeste gevallen een medium; dit kan elk willekeurig lid zijn van de lineage der gelaedeerde of van de lineage die object van vergelding is. (Het is hier dat mijn gegevens afwijken van die van HURAULT. Bij de Boni neemt de wraakgeest alleen bezit van iemand uit de lineage der gelaedeerde).

Ik zal het bovenstaande met een voorbeeld toelichten.

Een oude vrouw (A) uit het dorp Moitaki, werd na haar dood tot heks verklaard. Reeds spoedig begonnen geruchten te circuleren dat zij, nog vóór haar overlijden, het vermogen tot hekserij op haar dochter C had overgedragen. Deze vrouw, zwak van gestel en ziekelijk van aard, werd het leven zuur gemaakt door haar lineage-genoten. Vooral haar oudere zuster (B) sloeg haar vaak en sardes haar op alle mogelijke manieren. C overleed tenslotte, misschien als gevolg van mishandeling, maar dit is niet zeker. Na haar overlijden geraakte haar classificatorisch zusterskind (D) in staat van bezetenheid. In trance vertelde zij aan de dorpsgenoten dat in haar de geest gevaren was van haar ongelukkige tante, een onschuldige vrouw, die door haar oudere zuster de dood was ingejaagd. De geest kondigde nu aan slechts één doel te kennen: de totale uitroeiing van deze matri-lineage. De mededeling kwam op een geschikt moment, want juist in die dagen voelde B zich niet al te best. Er waren echter slechts weinig mensen in het dorp die geloof hechtten aan de verklaringen van het medium; de patiënt behoorde daar zelf niet bij. Vrij algemeen verdacht men D ervan de aandacht op zich te willen vestigen door bezetenheid te simuleren. Enkele notabelen uit het dorp waren het daar echter niet mee eens; zij besloten 'in hoger beroep te gaan' en legden de zaak voor aan het orakel van de 'Grote Godheid' (*Bigi Gadu*) dat in Drietabbetje is gevestigd. Drietabbetje, een dorp aan de Tapanahoni rivier, is de residentie van de *Granman* (opperhoofd), die tevens hogepriester is ¹ van het orakel. De

¹ Granman AKONTU VELANTI is in april 1964 gestorven. Het is niet zeker dat zijn opvolger ook hogepriester zal worden.

priesters van het orakel riepen de geest op en verklaarden, na het medium te hebben aangehoord, dat het hier om een authentieke wraakgeest ging. Aan de betrokken lineage werd opgedragen zo snel mogelijk een verzoeningsfeest (*pé pikadu*) aan de geest van de gelaedeerde aan te bieden. Bovendien eisten zij een honorarium, groot één mandfles tafia (inheemse rum), vier doeken en twaalf flesjes bier.

De Djuka geloven dat de geest eerst zal aflaten nadat het gepaste verzoeningsritueel gehouden is. Dan treedt een tweede fase in: de wraakgeest wordt beschermgeest. Men kan dan bijv. de geest oproepen om de oorzaak van een ziekte te weten te komen. Het medium treedt in die gevallen op als een medicijnman; in trance geeft hij aan welke kuur de patiënt moet volgen. De bijstand van deze wraakgeest is echter zeer voorwaardelijk. Als de geest nl. geen offers meer worden aangeboden of als interne disharmonie de lineage verdeeld houdt, geeft hij zijn rol van beschermer op en maakt opnieuw slachtoffers. Dit is in een notedop wat het geloof in wraakgeesten behelst.

INTEGRATIE

Nu wil ik overgaan tot mijn eigenlijke onderwerp: de betekenis die deze geloofsvoorstellingen hebben voor de integratie van de matri-lineage.

HURAUULT (p. 227) spreekt zich hier stellig over uit; hij noemt dit geloof 'het voornaamste bindmiddel der groepen'. Uit de rest van zijn betoog blijkt duidelijk dat hij vooral de matri-lineage op het oog heeft, zodat ik mij ook daartoe wil beperken. Op het eerste gezicht pleit véél voor HURAUULT's stelling, vooral als men meer let op hoe het behoort te zijn dan op de feitelijke toestand. Alle leden van de matri-lineage immers, of zij nu bijeenwonen – wat meestal het geval is – of verspreid zijn over verschillende dorpen, behoren te leven in het besef dat zij allen gezamenlijk deze vloek moeten dragen. Deze lotsverbondenheid houdt in dat lineagegenoten ook gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor de riten die ten behoeve van de wraakgeest uitgevoerd moeten worden. Dit brengt met zich mee dat men verplicht is voor een belangrijk ritueel als het verzoeningsfeest bijeen te komen in het dorp van het medium en dat men collectief de kosten van dit ritueel moet dragen.

Om een voorbeeld te nemen dat aansluit bij de eerste geschiedenis.

In de dagen dat de affaire van de wraakgeest zich afspeelde, werkte E (een zoon van B, de schuldige, zie Genealogie I) in Paramaribo. Hij beloofde de notabelen van zijn lineage geld opzij te zullen leggen voor het

honorarium dat men aan de priesters van het orakel verschuldigd was. Ongeveer een jaar later, toen dezelfde notabelen hun toestemming wilden onthouden aan een huwelijksplan van deze man, trok hij zijn belofte in. Korte tijd later werd hij echter ziek en keerde terug naar de Tapanahoni. De notabelen van zijn dorp consulteerden het medium D. In trance verklaarde deze vrouw dat de wraakgeest E met ziekte had geslagen, omdat hij niet aan zijn verplichtingen voldaan had. E aanvaardde deze verklaring want enige tijd later bood hij de priesters in Drietabbetje het verschuldigde honorarium aan.

Uit dit voorbeeld blijkt dat een man die al jaren in de stad werkt, zich wel eens gedwarsboemd voelt door de notabelen van zijn lineage, maar zich toch ook weer niet kan of wil onttrekken aan de aanspraken die de matri-lineage maakt, omdat hij zelf vreest dat de ziekte het gevolg is van de acties van de wraakgeest.

DESINTEGRATIE

Hoewel ik het dus met HURAUULT eens ben dat ideeën over lots-verbondenheid en collectieve verantwoordelijkheid voor de uitvoering van ritueel een integrerende werking kunnen hebben, brengt dit geloof aan wraakgeesten toch ook verdeeldheid. Ik zal nu drie processen noemen die, voortkomend uit deze geloofsvoorstellingen, leiden tot conflicten en uiteindelijk in sommige gevallen tot het uiteenvallen van de matri-lineage.

Legitimering van het medium

Uit de bovenstaande geschiedenis bleek reeds dat niet iedere Djuka elk geval van bezetenheid als een authentiek religieus verschijnsel ziet. Men houdt er rekening mee dat sommige mensen bezetenheid zullen simuleren om de begeerde status van medium te bereiken. Want een medium geniet prestige en oefent invloed uit op de besluitvorming binnen zijn dorp, terwijl hij bovendien profiteert van de offergaven die aan 'zijn' geest worden aangeboden. Elke persoon die zich uitgeeft voor een medium van een wraakgeest wacht dan ook een zekere strijd om deze pretenties aanvaard te krijgen door de dorpsgemeenschap. In veel gevallen ontstaat een vete die de notabelen van het dorp verdeeld houdt. Zoals wij zagen kon de jonge vrouw D eerst als medium van een wraakgeest optreden nadat de priesters van het orakel der 'Grote Godheid' haar aanspraken hadden gelegitimeerd. Het grootste deel van de dorpsgemeenschap waardeert een dergelijke interventie maar weinig. De machtige priesters van Drietabbetje krijgen immers een beter inzicht in de tegenstellingen en de conflictstof binnen het dorp, zodat zij in de toekomst zich meer met de aangelegenheden daar kunnen gaan inlaten.

Strijd om de 'actie-radius'

Met de aanvaarding van het medium zijn de conflicten echter nog niet uit de wereld. Strubbelingen komen ook vaak voort uit het feit dat bepaalde segmenten binnen de lineage desnoods wel het medium willen erkennen, maar niet willen aanvaarden dat zijn orakelspreuken ook geldigheid hebben voor het eigen segment.

GENEALOGIE II

In de jaren twintig kwam een vrouw uit Drietabbetje (A) in conflict met de bewoners van een ander dorp over de gebruiksrechten van een stuk grond. Toen haar zoon D in die dagen in bezetenheid geraakte was men het er snel over eens dat er een wraakgeest in hem gevaren was, gezonden door de andere partij uit woede over de usurpatie van hun gronden. Enige jaren later werd een classificatorisch zusterskind (H) van het medium ziek, en enkele notabelen meenden dat de wraakgeest weer actief geworden was. De grootmoeder van het kind (B) wees dit resoluut van de hand; volgens deze vrouw had de wraakgeest slechts betekenis voor het matri-segment van haar zuster. "Want", zo zou zij geredeneerd hebben, "mijn zuster is degene geweest die zich onrechtmatig de grond van anderen heeft toegeëigend. De wraakgeest zal er dus op uit zijn de schuldige en haar kinderen te treffen. Wie de vruchten van iets plukt moet ook de lasten dragen."

Enige tijd later overleed H. De Grafpriesters (een genootschap samengesteld uit de notabelen van een aantal dorpen dat o.a. tot taak heeft de doodsoorzaak vast te stellen) beslisten dat wel degelijk de wraakgeest een hand in deze zaak had. Door haar verzet en vijandigheid tegen het medium en tegen haar zuster had de vrouw haar kleinkind de dood ingejaagd. De Djuka geloven namelijk dat een brouille tussen naaste verwanten (*fio-fio*) de woede van de voorouders en goden opwekt, die op hun beurt weer de wraakgeest aanzetten tot nieuwe vergeldingsacties. B legde deze verklaring zonder meer naast zich neer. Maar zij kon niet voorkomen dat ook latere sterfgevallen (C en E) geweten werden aan het optreden van de geest. De vete groeide, de relaties raakten steeds meer gespannen, zodat B er tenslotte toe overging met de meeste van haar kinderen (waarvan slechts enkelen in deze genealogie zijn opgenomen) de wijk te nemen naar een afgelegen werkkamp.

Heeft dus in theorie de wraakgeest de gehele matri-lineage als operatiegebied, in de praktijk stellen sommige groepen binnen de lineage zijn actie-radius beperkter voor. Het is uit deze discrepantie dat veel conflicten geboren worden die in enkele gevallen zoals het bovenstaande, zelfs leiden tot het uiteenvallen van de matri-lineage.

Hoe nu deze discrepantie te verklaren? In de lineage, waarvan de lotgevallen hierboven besproken werden, is D niet het enige medium. Neen, de media staan elkaar als het ware te verdringen. Deze lineage telde in 1962 68 leden, kinderen inbegrepen. Niet minder dan tien onder hen konden aanspraak maken op de eer medium van een wraakgeest te zijn. Daarvan werd zeker de helft regelmatig over allerlei zaken, maar vooral ziekten, geraadpleegd; voor één ziektegeval consulteert men soms drie à vier media die elk met hun eigen verklaringen kunnen komen. De inzichten van het medium worden doorgaans alleen gedeeld door een beperkte groep van diens verwanten. Zodoende wordt de strijd om de actie-radius de strijd om de dominantie binnen de lineage. Zelden wordt het pleit blijvend voor één persoon beslist; binnen deze lineage was dat echter wel het geval: in 1962 was D het vooraanstaande en meest geraadpleegde medium.

Het geloof in wraakgeesten als katalysator voor conflicten

Het geloof in wraakgeesten kan verdeeldheid brengen door op zichzelf onschuldige ruzies het karakter van een ernstig conflict te geven.

Voor een voorbeeld grijp ik weer terug naar de lotgevallen van de lineage uit de bovenstaande geschiedenis (Genealogie II).

Na het overlijden van B keert haar matri-segment terug naar Drietabbetje.

G leende zijn oudere broer F regelmatig wat tafia. Op een goede dag echter was zijn voorraad uitgeput terwijl zijn broer toen wel over tafia beschikte; hij deed dan ook een beroep op hem. F die op het punt stond op reis te gaan verwees hem naar zijn pleegzoon I (ook zusterszoon), die de mandfles met deze drank beheerde. Toen I echter voorgaf niets van deze mandfles af te weten, gaf de gedupeerde daarop luidruchtig van zijn ongenoegen blijk. Hij schreeuwde zijn aanklacht 's avonds door het stille dorp. Daarmee had de kous af moeten zijn want dit soort kleine geschillen geven meestal geen aanleiding tot verdere complicaties. Deze keer gebeurde dit echter wel, want een maand later werd G ziek. Zowel het orakel van de 'Grote Godheid' als het medium D gaven als hun mening te kennen dat de onmin waarin de verwanten leefden de oorzaak van de ziekte was. De wraakgeest, toch al op zijn hoede waar het ruziemakers betrof, was weer geactiveerd. Hoewel de priesters de hele matri-lineage in gebreke

stelden, kreeg I als enige een boete opgelegd. D werd bovendien door de priesters in de gelegenheid gesteld om I te vermanen weer tot het goede pad terug te keren; hij greep deze kans met beide handen aan want er bestond nog steeds veel animositeit tussen de twee matri-segmenten. Dat bleek ook een aantal dagen later toen in de wijk van deze matri-lineage scheldpartijen tussen de leden van de twee segmenten plaatsvonden. Bovendien, om de verwarring nog groter te maken, keerde I zich tegen zijn moedersbroeder G: hij verweet hem heel goed te weten dat niet de wraakgeest verantwoordelijk was voor zijn ziekte maar zijn eigen gulzigheid, waardoor hij er toe gekomen zou zijn een voedseltaboe te overtreden. De vrouw van G trad voor hem in het krijt: zij, benevens enkele verwanten van haar man, scholden I uit "Kijk, daar loopt een man die mensen ziek maakt", riepen ze hem na. Slechts door de opwinding rond het bezoek van de prinsessen Irene en Margriet aan Drietabbetje (juli 1962), kregen de combattanten een adempauze.

Ik meen dat men het uitgroeien van dit ruzietje tot een conflict waarbij veel lineagegenoten betrokken waren, kan wijten aan het bestaan van een geloof in wraakgeesten. Misschien is dit ook de oorzaak van het verschijnsel dat de priesters van het orakel der 'Grote Godheid' bijna nooit een wraakgeest als oorzaak van een ziekte noemen als de patiënt uit hun wijk afkomstig is. Zij kennen te goed het verdeeldheid zaaiende karakter van dit geloof om er voedsel aan te willen geven. Een andere oorzaak is ongetwijfeld de naijver van de priesters op de invloed van de media.

Uit het bovenstaande blijkt dat dit geloof in wraakgeesten niet, zoals HURAUULT (p. 229) stelt, een ijzeren band smeedt die door niets verbroken kan worden. Zeker dragen deze geloofsvoorstellingen er soms toe bij de matri-lineage als groep bijeen te houden, maar zowel de strijd om de erkenning als de strijd om de actieradius kan een verzwakking zijn voor de lineage die de betrekkingen jarenlang vertroebelt. Bovendien kunnen deze geloofsvoorstellingen het uitbreken van conflicten bevorderen.